

BALMAGASINET

Medlemsblad Mars 2017

Föreningen Ryttarens torvströfabrik

Öppettiderna på Ryttaren 2017

Styrelsen har beslutat om följande öppettider under turistsäsongen 2017:

Torvens dag: 2 sept kl. 11-16.

15, 16, 22, 23, 29 och 30 juli, 5 och 6 augusti kl. 15.00 med visning.

Vi tar gärna emot grupper på andra tider under juni, juli, augusti och september.

För mer information ring 0702 -360584, 0730-800037 eller på www.ryttaren.nu

---

Årsmöte den 18 mars 2017

kl 14.00 på Flugebacken, Sandhem
Efter årsmötet visar Per Gustavsson bryggeriet.

Kallelse till Årsstämma 2017

Föreningen Ryttarens Torvströfabrik inbjuder härmed till ordinarie årsstämma lördagen den 18 mars 2017 kl. 14.00 på Flugebacken, Sandhem
Föreningen bjuder på kaffe med dopp.

Förslag till dagordning:

1. Mötets öppnande
2. Fråga om mötet har utlysts på rätt sätt
3. Fastställande av dagordning
4. Fastställande av röstlängd för mötet
5. Val av mötesfunktionärer (ordförande, sekreterare och justeringsmän)
6. Styrelsens verksamhetsberättelse
7. Bokslut för det gångna verksamhetsåret
8. Revisorernas berättelse
9. Fråga om ansvarsfrihet för styrelsen det gångna verksamhetsåret
10. Val:
  - a) Val av 5 styrelseledamöter för en tid av 2 år
  - b) Val av ordförande för 2017
  - c) Val av 2 revisorer för 2017
  - d) Val av valberedning för 2017
11. Medlemsavgift för 2017
12. Beslut om firmatecknare för föreningen
13. Verksamhetsplan för 2017
14. Övriga frågor
14. Avslutning

Föreningsinformation

Föreningen Ryttarens Torvströfabrik
c/o Karin Hartelius
Apelgatan 12
52130 Falköping

Tel. 0702 -360584, 0730-800037,
Hemsida www.ryttaren.nu
Bankgiro 5253-5416
Medlemsavgifter:
Enskild medlem 100 kr, familj 200 kr

Arbetsdagar 2017:
www.ryttaren.nu för mer information eller ring
0702 -360584 eller 0730-800037

Ordföranden har ordet

Ett år går så fort och nu är det dags för årsstämma. Förra året var vi i Kättilstorp och i år blir det Sandhem, på Flugebacken där Per Gustavsson har lovat att visa oss sitt bryggeri efter stämmoförhandlingarna. Per har tagit över Blixts gamla bryggerirörelse och brygger nu svagdricka i moderna lokaler hemmavid.

En hel del har hänt under året på Ryttaren. Först och främst har rampen reparerats. Våren 2015 blev den påkörd två gånger och höll endast ihop tack vare rälsen. Våren 2016 påbörjades reparationerna och den stod klar lagom till sommarvisningarna.

I april fick vi finfint besök, branschorganisationen Svensk Torv hade beslutat att hålla sitt årsmöte i Falköping och besöka Ryttaren. En buss med medlemmar anlände på morgonen och det var såå kallt. Efter turen ut på mossen och en kort guidning i fabriken trängde vi in oss i Bläckhornet där det var varmt och skönt. Det var fantastiskt roligt att få visa spår, lok och fabrik för branschfolk. Många hade ju dessutom haft med Ryttaren att göra då verksamheten var igång.

Besökare från när och fjärran hittade hit. Fem unga järnvägsentusiaster från Tjeckien hade planerat in ett stopp under sina 14 dagar i Norden. De hade kontaktat mig via mail och undrat om de kunde bli hämtade vid stationen i Sandhem. De skulle inte hinna till visningen kl 15.00 om de skulle gå upp till Ryttaren! Naturligtvis ordnade vi det. Med hjälp av engelska och teckenspråk visade vi spår och lok för dessa unga män som fotograferade ALLT. Som tack för skjutsen från och till Sandhems station fick vi en flaska becherovka.

En buss med trädgårdsentusiaster från Ulricehamn hade bokat en visning och passade på att köpa med sig säckar med torv, vilket först bekymrade busschauffören men när han såg hur de var paketerade lugnade han sig. Jag lärde mig vad en "vännetoffel" är. För att inte glida av spaden när man skar torven försåg man trätoffeln med spikar på undersidan! Det var svårt för mig att se den framför mig men så fick jag en bild på mailen. Så fiffigt!

Under våren och sommaren hade spåret rustats upp bortom den vanliga vändplatsen och en ny

hade iordningställt. Nu skulle Ryttaren arrangera den första "Kipplorentreffen" i Sverige. En helg i augusti kom entusiaster från Åland, Jämtland, Finland och Tyskland och med sig hade de lok! Fantastiska skapelser, både nya och gamla trotjänare som gått på torvmossar i Sverige och Tyskland. Nu planeras en ny träff i augusti och jag hoppas att det blir en lika stor succé.

Torvens dag lockade många besökare. För de yngsta hade Calle Silow tillverkat träfigurer som han hade placerat utmed spåret och jag hade skrivit en liten berättelse om dessa. Barnen hade nu något att titta efter. I Luffarcafétet fikade nöjda besökare, kaffe, kakor, bullar och varmkorv, precis som vanligt!

Ett försenat gäng från Mariefred bestämde sig för att "bara" åka ut på mossen där de fick möjlighet att köpa goda smörgåsar och kaffe. Kan man fika i en finare och vackrare miljö?

I september kom den verkliga utmaningen, tyckte i alla fall jag: besök av Västergötlands fornminnesförening! Runt 80 personer skulle guidas och visas runt. Vackert väder och intresserade besökare gladda oss guider. En givande visningssäsong var över med många trevliga möten och nya erfarenheter.

Senare delen av året bjöd på trevliga överraskningar. I samband med att TFC, Torvfabrikanternas centralförening, firade 100 år blev Föreningen Ryttarens torvströfabrik hedersmedlem vilket vi verkligen uppskattar. Falköpings kommun bidrog med medel till slipers och i november beslöt Karl XVI Gustaf att föreningen skulle få ytterligare 50 000 till slipers. Fantastiskt! Nu måste vi bjuda in kungen så att han får se hur vi använt pengarna från hans farfars fond!

Karin Hartelius

Vännetoffel

Kipploenträffen på Ryttaren

Nu när vi har avslutat årets besöksäsong på Ryttaren kan vi konstatera att det har varit en bra sommar med en god tillströmning av besökare. Sommarens absoluta höjdpunkt för den industribane-intresserade var vår ”Kipploenträff” tredje helgen i augusti. Egentligen borde namnet varit ”Torfloenträff”. Tippvagnarna lös nämligen med sin frånvaro. Övervägande delen av de fordon som rullade på Ryttarens torvbana den helgen hade torvmosseanknytning.

Efter att förra våren besökt Tyskland och då kommit i kontakt med och inspirerats av deras ”Kipploentreffe” beslöt vi att gemensamt med Industribaneföreningen bjuda in till en liknande träff på Ryttaren.

Ryttaren är troligen den enda kvarvarande industribana i Sverige där man utan att korsa några trafikerade vägar kan köra några kilometer. Den körbara längden är för närvarande 2,3 km. Banan kvarligger dock till en total längd av 2,7 km.

Efter att ha gått ut med en inbjudan under våren hörde flera intresserade av sig och när träffen gick av stapeln stod inte mindre än 14 ekipage på spåret.

Två tyska ekipage från trakterna kring Diepholz kom redan på fredagen. Det var en liten Schienen-Kuli och ett hembyggt el-lok. Närsen-Gråntjärns järnväg i Dalarna bidrog med ett AD-lok och Örkgagens järnväg med två egentillverkade lok. Dessutom mönstrade Magnus Lindelöf och Ola Almqvist sina John Bergman-lok. Ryttarens sju ekipage var förstås också utrullade och stod på

startlinjen.

Det blev tre dagars trevlig samvaro med mycket körning.

Under lördagskvällens intag av grillade rätter visade våra tyska vänner filmer från sina torvbanerallyn och andra lokträffar. Lördagskvällen avslutades med en nattlig lokparad ut till banans vändpunkt. Några lyckades faktiskt ta sig ännu längre... Den lilla Schienen-Kulin kallas numera för ”buskröjaren”. Den röjning vi tänkt göra ut till banans ändpunkt under 2017 blev med detta påbörjad.

Efter att ha samlat intrycken från dagarna och tagit del av många positiva kommentarer, tog vi tillsammans med Industribaneföreningen beslutet att anordna en träff även 2017.

Träffen kommer att äga rum den 18-20/8. Dessförinnan ska vi ha röjt och iordningställt även de sista 400 metrarna av banan. För att hinna med dessa arbeten har vi bestämt två arbetshelger, 29-30/4 – 1/5 och 8-9/7. Då har vi räknat med hjälp även från Industribaneföreningens medlemmar. Vid årets träff kommer vi även att ha en publik del så att även icke medlemmar i vart fall ska kunna komma och titta på loken och ta en fika.

Karl-Hugo Fogelberg

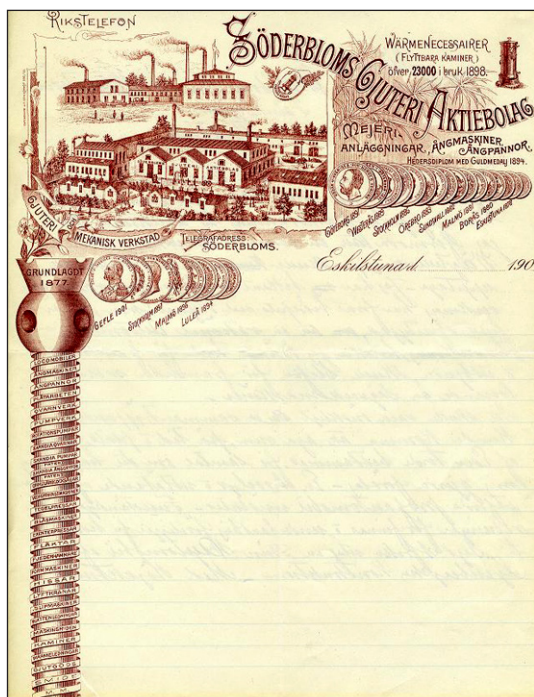
Hundraåringen som kom ut ur...

Osminkad och något bedagad. Men ändå en skönhet. Lika mytomspunnen som en grekisk gudinna. Endast en sådan dam kan vid hundra års ålder fortfarande utöva denna magiska dragningskraft på medelålders pojkar.

Nu ska damen pysslas om lite grann innan hon äntrar scenen igen.

Det är Rubens Motorhistoriska Samlingar som haft vänligheten att låna ut henne till Ryttaren.

Som vanligt var Sebastian på Bassens Jord och Maskin hygglig och hjälpte oss med transporten.

Lite fakta:

Loket, Röde 3, tillverkades av Söderbloms Gjuteri Aktiebolag i Eskilstuna 1917.

Söderbloms tillverkade vid denna tiden allt som överhuvudtaget kunde framställas på ett företag som hade både gjuteri och mekanisk verkstad: Lastbilar, lok, hissar, mejerianläggningar, kaminer, lokomobiler, ångmaskiner, förbränningsmotorer, pumpar, mm. mm.

Västergötland Göteborgs Järnvägar köpte 1917 tre stycken 600 mm torvlok hos Söderbloms. De var avsedda att användas på bolagets torvtäkt vid Röde mosse. Man eldade nämligen vid denna tiden sina ånglok med torv eftersom landets avspärning orsakad av det pågående världskriget skapat en brist på stenkol. Loken fick namnen Röde 1, 2 och 3.

De var ursprungligen försedda med Söderbloms egna 2-cylindriga 10-hästkrafters fotogenmotorer. Dessa byttes senare mot Chevroletmotorer. På 50-talet isattes motorer från Volkswagen.

De Söderblomslok som fortfarande finns kvar i Sverige idag går troligen att räkna på ena handens fingrar.

Karl-Hugo Fogelberg

Röde 3 på plats i lokstallet på Ryttaren.

En Volkswagenmotor, men vilken modell?

Lite avloppshistoria

Avlopp i olika former har genom generationer varit en fråga för ständiga diskussioner. Behoven kunde göras i allt från en håla eller spång ute i skogen eller i ett utedass bakom husknuten eller uppe på en vind, till en sittning i en sjö eller vattendrag. Variationsrikedomen av denna för mänskligheten så nödvändiga handling var säkert stor och det gällde att undvika att vara alltför nära platserna där man vistades, vilket man med all önskvärd tydlighet blev varse med tiden när samhällena växte.

I städerna fanns från början inga avloppsledningar utan allt rann oftast iväg ut på gatan med stora sanitära problem som följd. Detta var naturligtvis ohållbart när städerna växte. Under senare delen av 1800-talet började de större städerna bygga rörledningar som grävdes ner i marken från kök och vattentoaletter till närmaste sjö, vattendrag eller kustvatten. Dessa avloppsledningar ersatte succesivt de tidigare metoderna där man samlade avföringen i gropar eller tunnor och grävde ner latrinerna där den inte gick att använda till att gödsla åkrar med.

Innan vattenklosetterna började bli vanliga så tömdes dassen i städerna av sk pudrettkärringar. De var främst kvinnor som av olika anledningar hamnade utanför samhället som fick ta dessa arbeten. Smutsigt och äckligt och definitivt inte bra betalt. För att överhuvudtaget klara av arbetet så stärkte man sig med alkohol vilket kunde få till följd att man ramlade omkull och innehållet i tunnorna rann ut.

Allmänheten uppmanas vördsamligen att
icke bjuda renhållningsverkets arbetare
på öl eller andra spirituösa drycker.

En skribent i Aftonbladet skrev ”att dessa ofta i förvägen mindre nyktra personer under utförande av sitt åliggande bliva ännu rusigare och att man således får se dem med sin tunna ragla framåt gatorna”... I Stockholm beslutades 1859 att staden skulle ta över hela verksamheten och att den nu kunde administreras och hanteras på ett bättre sätt.

”Budare” blev nu namnet som vanligtvis används på de som kom och tömde dassen. Efter detta bestod nu yrkeskåren mest av män.

En s.k. ”budare”. Notera inte bara tunnorna utan även lamporna samt avsaknad av handskar. Lamporna kunde vara bra att ha i de många gånger trånga och mörka utrymmena man tvingades vistas i.

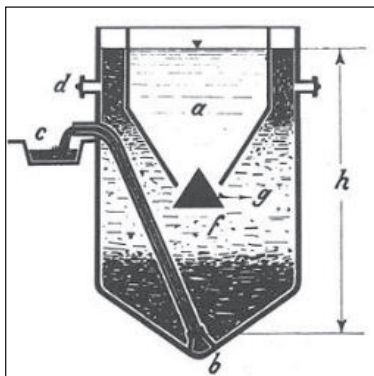
Genom att införa vattenklosetter kunde man förbättra de sanitära förhållanden i bostäderna och inne i städerna. Från 1920-talet börjar den vattenburna lösningen dominera inte bara i de stora städerna utan även i mindre tätorter.

Avloppsvattnet från tätorter och industrier släpptes från början helt orenat ut i sjöar och vattendrag. Problemen blev med tiden större med förorenade sjöar, vattendrag och kustområden med fiskdöd och epidemier som följd.

Skaras första reningsverk från 1911.

Skara var tidigt ute med ett reningsverk och byggde 1911 Sveriges första biologiska reningsverk enligt ett tyskt system, Emscher- eller Imhoffsystemet, som i sin utformning var en modifierad septitank. Orsaken var att ån Drysan var så svårt förorenad att och att det luktade illa så långt som tre kilometer från staden. Kungl. Maj:t ålade 1909 staden att rena vattnet.

Emscher- eller Imhofftanken Slaggprodukterna pumpas ut ur tanken från B till C. A innehåller renat vatten.

Fram till 1940-talet ansågs att vattenföroreningarna var en kommunal angelägenhet och detta gjorde att möjligheterna att åtgärda föroreningarna var små. Det fanns inga resurser till detta vid denna tid. Utbyggnaden av kommunala reningsverk gick synnerligen långsamt. 1940 fanns endast 15 reningsverk i hela landet och 15 år senare hade antalet endast fördubblats.

Övergödningen av sjöar och vattendrag fick stor uppmärksamhet på 1960-talet efter decennier av utsläpp från avloppssystemen. Sjöar växte igen och alger förstörde badstränderna utmed hav och sjöar. Övergödningen var nu ett faktum. Som om inte detta var nog! Nu upptäcktes även att metaller och kemikalier upplagrats i sedimenten. Ett resultat av tidigare industriverksamheter. Staten fick nu ett större ansvar att göra insatser mot föroreningarna. 1967 bildades Statens Naturvårdsverk, 1968 infördes bidrag för att sanera de kommunala avloppen och 1969 trädde den nya Miljöskyddslagen i kraft.

På 1970-talet gjordes en omfattande insats av staten för utbyggnad av kommunala avloppsreningsverk. Industrier fick bidrag för miljövårdande åtgärder för att minska sina stora utsläpp. Bara på några år efter dessa insatser började naturen långsamt återhämta sig och sjöar och vattendrag blev renare. Återhämtningen tar tid men i takt med att reningsverken byggs ut och kunskapen om olika reningsprocesser blir bättre så kommer detta att få en enorm betydelse för de framtida generationernas livsmiljö.

Idag är så gott som alla hushåll i tätorter anslutna till kommunala avloppsreningsverk och ungefär 95% av tätorterna avloppsvatten genomgår både biologisk och kemisk rening. Många industrier, gruvor och flygplatser har idag egna reningsverk

för sin verksamhet. Det finns idag ca 2000 reningsverk i Sverige. Att jämföra med 1955 då det fanns 30 stycken.

Hans Hellman

Torvklosetten

Torv har använts i torrdass i sekler och bidrog bland annat till en bättre hygien i våra städer där utedass var vanligt långt in på 1970-talet. Även om det de sista årtiondena var i begränsad omfattning. Föreningen tyckte att en torvklosett av mer modernt snitt borde passa in i våra samlingar och när en sådan tingest var till salu så slog vi till. Klosetten fanns på en gård utanför Kalmar och en mindre delegation begav sig dit på våren 2016. Klosetten var i gott skick med fungerande mekanik för torvens väg från behållaren ner till själva tunnan. Någon gång hade den målats om så det fina utsmyckningarna som tidigare fanns var borta. Med lite god vilja och rätt metod är tanken att vi ska återställa klosetten i dess forna glans genom att avlägsna det ytliga målarskiktet och få fram originalet.

Klosetten är utrustad med en automatik av Möllers Patent vilket, som tidigare nämnts, innebar att torven ramlade ner per automatik i tunnan efter väl förrättat värv. När man sätter sig på sitsen efter att översta locket fällts upp, så är denna fjädrande och via en mekanik så lyfter en lucka som släpper ner en för ändamålet avsedd mängd torv efter det att man reser sig upp och toalettringen fjädrar tillbaka och när man reser sig faller alltså torven ner på resultatet av besöket. Genom detta kunde man undvika alltför omfattande doftsensationer och fick en fördelaktig blandning av torv och fekalier som sedan kunde bearbetas i s.k. pudretfabriker. Där gjordes det till gödsel som sedan såldes till hugade spekulanter främst inom jordbruksnäringen. Denna typ av klosett kunde med fördel placeras inomhus vilket innebar att man slapp springa ut på dasset på gården i tid och otid.

Möllers Patent är från 1891 och kom till i en tid då det var nödvändigt att se över hygien i våra växande städer och Möller var en av många driftiga entreprenörer som tog chansen i denna expansiva period av Sveriges historia. Vem denna Möller var är i skrivande stund okänt.

Hans Hellman

Vi kunde inte motstå denna skönhet.